

APROPÓ

Pálfalvi Lajos

MIŁOSZ ÉVE

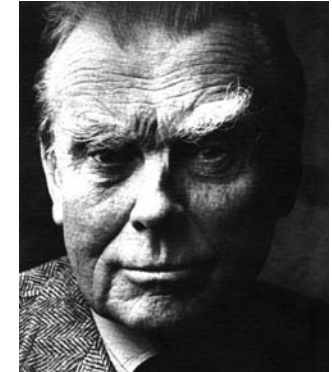
A lengyelek Miłosz-évnek nyilvánították 2011-et, ennek keretében számtalan rendezvényt tartottak a világ minden pontján, a Miłosz-szakértők az egész évet végigkonferenciázták. Régebben azt hittem, hogy a lengyel irodalomtörténészek helyzete nem sokban különbözik a magyarokétól: angol vagy amerikai kollégájuk a Fülöp-szigeteken is tarthat előadást Dickensről vagy Virginia Woolfról, de egy magyar aligha értekezhet népes hallgatóság előtt Chilében Csokonairól. Bár a lengyelek is rengeteget panaszkodnak arra, hogy a legnagyobb szerzőikről is nehezen vesz tudomást a világ, a két irodalom helyzete ma már nagyon különböző. Egy példa: a kitűnő gdański regényíró és irodalomtörténész professzor, Stefan Chwin október 19-én még a piliscsabai minikonferencián tartott előadást a Miłosz költészetében található szuicid motívumokról (jól küzdhetett a Mester az öngyilkossági késztetések ellen, hiszen kilencvenhárom évet élt), majd nem sokkal ezután Mexikóba utazott, egy valamivel nagyobb Miłosz-konferenciára.

Májusban, a krakkói Miłosz-fesztiválon (alighanem ez volt az év legnagyobb eseménye) Chwin arról beszélt, milyen kíméletlenül rombolta le a költő a varsói felkelés heroikus mitológiáját már a háború végén, közvetlenül a tragédia után, kétségbe ejtve krakkói katolikus értelmiségi barátait, akik Joseph Conrad híveiként minden kudarcra ítélt nemes ügy mellett kiálltak. Őket nem legyintette meg az utópia szele, nem a történelmi szükségszerűséggel magyarázták a Lengyelországot ért csapásokat, nem tartották ostobának és röhejeseknek azokat az embereket, akiket eltaposott a gépezet, mert nem voltak elég intelligensek ahhoz, hogy felismerjék a működési elveit.

Czesław Miłosz akkor még így gondolkodott, és ezt arrogánsan hangoztatta is, kissé talán visszaélve a vendégjoggal. Maga mögött hagyta a lerombolt Varsót, az utána következő költőnemzedéket, amely javíthatatlan romantikusként ezúttal tényleg átlépte a határt

a szó és a tett között, és minden avantgárd utópiánál radikálisabban áldozta föl magát a varsói felkelésben, aztán megérkezett Krakóba, ahol nyoma sem volt a háborús pusztításnak. Az idilli környezetben Miłosz mégis a tragikum iránt igen fogékony morális pátoszt vélt kiérezni a szavakból. A vendéglátók közt ott volt Jerzy Turowicz (1999-es haláláig a krakkói katolikus hetilap, a Tygodnik Powszechny főszerkesztője) és Jan Józef Szczepański, a kitűnő prózaíró, akit 1980-ban elnököknek választottak az akkor már ellenzéki többségű írószövetség tagjai, így az 1981-es felfüggesztés és az 1983-as feloszlás között neki kellett reménytelen helyzetben tárgyalnia a Jaruzelski-diktatúra művelődéspolitikai korifeusaival. XXIII. János pápa színrelépése után ez a krakkói értelmiségi csoport volt nyugati szemmel nézve a legmértöbb szellemi partner a vasfüggöny mögött, ebből a közegeből került ki II. János Pál. Itt működik több mint ötven éve a Znak kiadó, amely a legreménytelenebb időszakokban is szerepeltette a könyvtervek között Miłosz kötetét, így a költő akkor sem szakított velük, amikor már válogathatott volna a kiadók között.

Ma már nem lenne érdekes ez a régi történet, ha Miłosz nem Krakót választja otthonának a hazatérése után. Emigrációja előtt az említett epizódon kívül más nem nagyon kötötte a városhoz: műveiben gyermek- és ifjúkora színhelyeit, Vilmát (ma: Vilnius) és Litvániát mitizálja, a harmincas évek végét és a háborút pedig már Varsóban élte át, amíg létezett a város. Aztán eljutott a 20. századi lengyel történelem 0. kilométerkövéhez, és megtapasztalhatta, hogy az ember néha képes túlélni a számos nemzedék által létrehozott, normális esetben hosszú távon fennmaradó történelmi-kulturális képződményeket, városokat, országokat: a varsói felkelés leverése után a németek romhalmazzá változtatták a fővárost, majd lakóit fegyveres őrizet mellett internálótáborokba kísérték. Kis túlzással nem maradt más a városban, csak Władysław Szpilman, a nácik elől bujkáló zongorista (Miłosz a háború után azonnal forgatókönyvet írt erről barátjával, Andrzejewskivel, de a hatóságok visszabójták *A varsói Robinsont*, mondván, hogy a magányos hős nem tudja megjeleníteni a társada-

lom osztályszerkezetét – aztán jött Polański, több mint ötven évvel ezután).

Miłosz költészetét a katasztrofista irányzatba sorolják az irodalomtörténészek. Ez a vonulat a harmincas években váltotta fel az avantgárdot, amely a húszas–harmincas években szépen kifutotta magát, nem maradt utána hiányérzet, nem tekintették olyan kihasználatlan lehetőségnek, amelyhez újra meg újra vissza kell térni, ahogy a magyar irodalomban hirdetik néhányan azóta is minden nemzedékben – ezért is tetszik annyira egy kijevei irodalmi folyóirat, az Arjergard címe (litvánul: 'hátvéd'). Az avantgárd társadalmi utópiáit fölváltották az európai kultúra végső pusztulását megjelenítő látomások: Witkiewicz regényeiben már egy teljesen kiüresedett kultúrát söpör el a föld színéről a kínai kommunista invázió, de amúgy is itt van már a vég, mert kiveszett belőle a metafizikai dimenziók iránti fogékonyság, ennek híján pedig vallás és művészet nélküli baromlétbe sülyed. Czesław Miłoszra nagyon erősen hatott ez a látomás a háború után; a vasfüggöny mögötti fejleményeket az invázió és az iparszerűen folytatott indoktrináció együttes hatásának tekintette, az amerikai társadalom pedig a belső kiüresedést követő végállapotra emlékeztette.

Többen leírták már Miłosz lírájáról, hogy az eszkatologikus látomásokat fölváltotta a beteljesült apokalipszis. Milyen egyszerű, gondolhatnánk, megjósolta, aztán úgy is lett. De maga Miłosz mondta, hogy inkább csak általánosabb szinten képzeltek el a civilizációs katasztrófát: mintha az egész emberiségért aggódnánk, aztán egyszerűen csak azt látnánk, hogy pont a mi utcánkat nyeli el a föld. Ettől a tapasztalattól, ha nem is lett kiválasztott, olyan személyiséggé vált a költő, akinek fontos közlendője van, az irodalom pedig nem merül ki számára az önmagára csavarodó nyelv véletlenszerű mozgásaiból generálódó szójátékokban és hanghatásokban. „Mi a költészet, mely nem menti meg / A nemzeteket, se az embereket? / Hivatalos hazugsággal cimborálás, / Részegek nótázása, míg mindjárt elmetszve torkuk, / Bakfis-olvasnivaló” – írja a költő *Előszó a Megmenekülés kötetéhez* című versében (Weöres Sándor fordítása). Ezeket a nagyon varsóinak tűnő sorokat a Wawel alatt elkanyarodó krakkói villamos oldalán láttam – angolul.

Mintha Lengyelországnak két fővárosa lenne, az egyik politikai és gazdasági, a másik pedig kulturális és spirituális központ. Lehet, hogy Miłosznak igazából nem is volt választási lehetősége 1990 után. Kultusza már intézményesült, a Waweltól és az óváros körüli sétány-

tól nem messze lévő lakása Miłosz Intézetté vált, bár a berendezés nem változott, a könyvek és a CD-k most is ugyanott vannak, ahol a Mester tartotta őket, talán még a czeslaw@onet.pl címre érkező levelekre is válaszol valaki.

De nézzük, mi történt Magyarországon a Miłosz-évben. Az elmúlt évtizedben egyre jobban hozzászokhattunk ahhoz, hogy a budapesti Lengyel Intézet nagy vehemenciával szervezi a lengyel kulturális termékcsaládok promócióját (először még meglepődtem, amikor hatalmas plakát hívta fel a figyelmemet a Herbert-konferenciára a Blaha Lujza téri metróállomáson). Mivel a lengyel művek külföldi megjelenését a kilencvenes évek vége óta folyamatosan támogatják, erre nem kellett külön forrásokat keresni, csak a kiadók figyelmét kellett a megfelelő irányba terelni. Enélkül minden kicsit öncélú lett volna, mert amikor kampányszerűen népszerűsítik az irodalmat, előfordul, hogy minden van, csak éppen könyv nincs (kép szöveg nélkül: elhiszem, hogy nagy ember, nem is kell ahhoz olvasnom tőle).

A Miłosz-évben újra megjelent magyarul *A rabul ejtett értelem* (Európa Könyvkiadó), kiadták *A lengyel irodalom történetét* (Attraktor), a vallási témájú esszéisztikát bemutató *Metafizikai pauza* című kötetet (Nagyvilág), valamint az ötvenes évek végén, Franciaországban készült, esszéisztikus formában megírt szellemi önéletrajzot, a *Családiás Európát* (Kalligram). Jól egészíti ki ezt a négy könyvet a Nagyvilág Miłosz-száma (2011/9–10.), amelyben már olvasható két fejezet Andrzej Franaszek idén májusban megjelent kilencszáz oldalas Miłosz-életrajzából.

Bármilyen fontos tétel mind az öt, Czesław Miłosz mégiscsak költő, és éppen a költészete van a legkevésbé jelen Magyarországon. Vagyis kellene egy olyan reprezentatív válogatás, mint a Kalligramnál kiadott Herbert-kötet (tökéletesen illene is a sorozatba). Az 1987-ben megjelent *Múzsáim palotája* című válogatás arra jó lett volna, hogy ez alapján kezdjük az ismerkedést az életművel, de már csak terjedelmi okokból sem alkalmas arra, hogy képet adjon a több mint hét évtizeden át készült, hatalmas korpuszról. Azóta annyi történt, hogy Gömöri György és Zsille Gábor is kiadta külön kötetben a saját fordításait. Miłosz jövője azon múlik Magyarországon, hogy belekezd-e valaki ebbe a munkába. Enélkül nem nagyon érdemes újabb műveket fordítani, mert az elég furcsa lenne, ha már a levelezését is olvashatnánk magyarul, csak épp a verseit nem ismernénk (addig is

ajánlom mindenkinek a legnagyobb kései verset, az *Orpheusz és Eurüdikét*; megjelent a Nagyvilág Miłosz-számában, Vörös István fordításában).

Ha előttünk állna a költői életmű, azt láthatnánk, hogy csak az 1933-ban megjelent első kötet, a *Költemény a megdermedt időről* mellőzhető mint kiforratlan ifjonti próbálkozás, amelyben még erős az avantgárd és a balos ideológia hatása. Az 1936-ban megjelent *Három télben* már szinte minden benne van, ami jellemző rá: eredeti, teljesen kialakult költészet, már jelzi a leendő nagyságát. Itt már nyoma sincs az avantgárd patetikus profetizmusának, viszont újjáéled a romantika magányos prófétája, aki az éjszakai ködben és esőben mereng.

Nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy miközben Czesław Miłosz Gombrowiczhoz hasonlóan határozott állásfoglalásokban fordult szembe a romantikus hagyománnyal, különös tekintettel a lengyel messianizmusra (Chopintól például annyira viszolygott, hogy merész gesztusnak számított Chopin vodkát ajándékozni neki), aközben mégis olyan pozícióból végzi el a romantika teljes átértékelését, mintha ő lenne az utolsó nagy romantikus. Kedveli a lengyel romantika olyan fontos műfajait, mint a kitérőkkel tagolt, epikus indíttatású költemény. A romantikus költői képzelet határozza meg nyelvét és az általa ábrázolt világot, párhuzamokat keres Mickiewicz pályájával (száz évvel később ugyanarra az egyetemre jár Vlnában, a 20. század második felében pedig Gombrowiczsal együtt a romantikus nagy emigráció teljesítményéhez fogható életművet hoznak létre), hatnak rá a romantikusokat is izgató misztikusok, különösen Swedenborg és Blake.

De a családon belül is volt egy nagy misztikus és költő. A harmincas években Párizsban találkozott a nagybátyjával, Oscar Miloszsal. A franciául író kései szimbolista azzal magyarázta a költészet mély váltságát, hogy az elszakadt a művészet szakrális forrásaitól, ettől pedig testetlenné váltak, kiürültek a szimbólumai, pusztá formai tökélyrel próbálja ellensúlyozni a jelentés hiányát. A kereszténységben is hasonló tendenciákat vélt felfedezni: a modern kori racionalizmus lerombolta a vallási képzeletet, ez ellen főként olyan extravagáns gondolkodók mertek fellépni, mint a már említett két misztikus. Ki merne esélyt adni nekik, ha nem akar nevetségessé válni? De megmenekülhet-e a költészet, ha nem tér vissza a racionalizmus előtti hermetikus hagyományhoz, amely Dantét is ihlette? Elég messzire jutottunk az avantgárdtól.

A racionalizmus a 19. század második felében hozta létre a tudományos világnézetnek nevezett tömegideológiát, amely a modernitás

kései szakaszaiban is megőrizte uralkodó pozícióját. Czesław Miłosz költészetének és világnézetének ez az ellenpólusa, ezzel viaskodott évtizedeken át. Nagyrészt a tudományos világnézettel magyarázható a pozitivistá irodalom páratlan esztétikai igénytelensége, ez ellen lázadt a szimbolizmus. Blake-nél ez a pokol, Ulro országa, ahol absztrakt eszmékkel foglalkozik az izolált egyén. A következő szinten már megjelennek a tárgyak az absztrakcióból kitekintő alany előtt. A harmadik szinten (Beulah) már felébred a képzelet, itt a megtisztító látomás uralkodik. A negyedik az Éden, minden ellentét meghaladása, a teljes egyesülés.

Miłosz nem gondolta, hogy nincs menekülés Ulro országából, a tudományos világnézettel pedig csak az archaikus képzeteket lehet szembeállítani. Már ifjú természetbúvárként találkozott a darwinizmussal, egyetemistaként a marxizmussal, a háború alatt és után a sztálinizmussal (ez utóbbi öngyilkossággal fenyegető patthelyzetbe kergette, franciaországi emigrációjában is alig talált kiutat belőle), a hatvanas–hetvenes években pedig az amerikai újbalos diákmozgalmakkal. Bár az ilyen ideológiák hívei meg vannak győződve arról, hogy ők menetelnek a haladás élcsapatában, Miłosz mindezt a 19. századi paradigma utóéletének tekintette. Amikor ugyanis Oscar Miłosz bizonyos kinyilatkoztatásokról beszélt, elmondta, hogy Einstein felfedezései nagymértékben megerősítették a téridővel és a világ teremtésével kapcsolatos intuícióit. Benne látta azt a gondolkodót, aki megszabadít a végtelen, üres kozmosz newtoni rémálmától.

Czesław Miłosz *A vallás és a tér* című esszéjében elmélkedik azon, hogy milyen formában találkozik a régi felfogás az újjal. Régen végtelen kiterjedésű testként képzeltek el a teret, amely úgy rejti magában a sokrétű világokat, mint a tészta a mazsolát. Ma már viszont nem abszolút, hanem relatív létezőnek, térteremtő mozgásnak látjuk. Ebben az írásában található az az állásfoglalás, amely szerint „a jámbor és istenfélő férfiú az emberiség magasabb rendű képviselője, mint az a mozgékony gúnyolódó, aki szívesen nevezi magát »értelmiséginek«, és büszke arra, hogy ügyesen bánik az eszmékkel, amelyeket a saját tulajdonának tekint, bár a zálogházban kapta őket, és a szív egyszerűségét hagyta ott cserébe”.¹

Miłosz szerint a költészet célja szóképek segítségével megörökíteni valamit a világból. Ez is ugyanolyan határozott állásfoglalás,

1 Czesław MIŁOSZ, *Metafizikai pauza*, ford. BOJTÁR Endre és mások, Nagyvilág, Budapest, 2011, 76.

hiszen az elmúlt évszázadok filozófiai vitái sem ingatják meg abban a meggyőződésében, hogy a világ létezik, nem gondolat, akarat, képzet, nem a tudat műve. A költészet közvetlenül nem ragadhatja meg, hiszen évszázados, évezredes minták rétegződnek a kifejezőeszközzeire. Mint az *Üzenet* című versében írja: „Ha azt mondom: / »Hajnal!« – nyelvem rájár a »rózsaujjú« / Jelzőre. Hellasz gyermekkorát hozza / Elő. A nap és a hold istenarcú. / Nem tudhatom, hogy a tengerfenékről / Nem bukkan-e fel Poszeidón [...] És a tér milyen? Mechanikus, Newton / Tanai szerint, mint befagyott tömlő, / Vagy röpke, mozgás és mozgás közötti / Relatio, einsteini? Mért is tennék / Úgy, mintha tudnám, ha nem tudom, vagy – bár / Tudom – képzelőerőm ezeréves” (Kerényi Grácia fordítása).

A romantikusok az egyszerű, megismételhetetlen mű kultuszában keresnek menedéket a konvenciók hatalma elől. Miłosz régebbi, nem expresszív, hanem konvencionális hagyományhoz nyúl vissza. Olyan műfajokat talál – óda, traktátus, episztola, szatíra, epigramma, himnusz, bukolika –, amelyekben megszűnik a költői kép egyeduralma, reflexió épül rá. A költészet másik forrása a Biblia, amely egyszerű szavakkal ér el nagy hatást. Miłoszt egyre inkább foglalkoztatta az a probléma, hogy a megfellebbezhetetlen tekintély milyen formában nyilatkoztatja ki a kétségbevonhatatlan igazságot. Van valamiféle rituális nyelv, „fentebb stíl”, melyhez közvetlenül nem férhet hozzá a költő, csak valami olyan tekintély közvetítőjeként, amelyet feljogosít erre a hagyomány. Így fedezett fel olyan ősi vallási irodalmi műfajokat, mint a zsoltár, a litánia, a parabola, a meditáció, az istenes ének, a vallomás és a bibliai parafrázis.

A költészetet a megismerés formáit sűrítő rituális nyelv köti a valáshoz, de mivel ma nincs kanonizált rituális nyelv, létre kell hozni. Miłosz héberül és ógörögül tanult, a Bibliát fordította, így próbálta elsajátítani ezt a beszédmódot. Persze nem szólalhatott meg úgy az evangélium hangján, mint Mickiewicz *A lengyel nép és lengyel zarándokság könyveiben*, csak közelíthetett hozzá. Hiszen ezt a nyelvet kívülről, készen kapjuk, a misztikus lényeg pedig belülről fakad. A misztikus élmény bonyolult, démonikus természete ellentétben áll a szabályozott nyelvvel. Ez termékeny feszültséget teremt: Miłosz a rituális formákat is úgy használja, mint az irodalmi stílusokat, műfajokat, vagyis rámutat a történetiségükre, konvencionálisukra.

De sokkal jobban ismerhetjük Miłoszt esszéistaként, mint költőként. Az irodalomtörténészek évtizedekig azt hitték, hogy esszéista

énje az emigrációban született, mert másképp nem talált kiutat az elszigeteltségből. Az ötvenes évek elején Miłosz még nem tudta elképzelni, hogy a lengyel költészet sokáig fennmaradhat az anyanyelvi környezettől és a hazai olvasóktól elszakítva – igaz, a hetvenes évek végén már a Lengyelországban születő költészetet tartotta másodlagosnak. Szóval logikusnak tűnt, hogy Miłosz akkor tanult meg esszét írni, amikor *A rabul ejtett értelem* portréin dolgozott, és esszéistaként eleve a nyugat-európai olvasóknak alkotott.

1996 óta nem csak a beavottak tudják, hogy már a háború alatt elkészültek *A modern kor legendái* című kötetben olvasható esszék (*Az akarat legendáját* lásd a Nagyvilág Miłosz-számában) – csupán több mint ötven évig kéziratban maradtak. Ha készülne reprezentatív verseskötet, ezzel a könyvvel folytathatnánk az esszék fordítását, aztán jöhetne a tavaly külön kötetben összeszedett orosz témájú anyag és a húsz éve megjelent, nagyrészt Litvániáról szóló *Hazát keresni*, majd *A vadász éve*, Miłosz 1987-ben, egy évig írt naplója, amelynek előzményeiről és folytatásáról azóta sem tudunk semmit. Szóval nem lenne nehéz kiválasztani a következő négy kötetet.

A Nobel-díjas költő irodalomtörténeti háttérét könnyen el tudjuk képzelni a magyar irodalom alapján: középkori latinság, világirodalmi szintű lengyel nyelvű reneszánsz költészet és a nagy romantikusok, akik csúful elbántak az előző nemzedékhez tartozó klasszicistákkal – de milyen hagyományokból táplálkozik az esszéista Czesław Miłosz? Mindenki hallott már a lengyel filmiskoláról, a lengyel esszéiskoláról viszont nem sokan (talán azért sem közismert, mert nem rendeznek világvárosokban esszéfesztiválokat). Miłosz szerzőként és irodalomtörténészként is a lengyel esszéiskola meghatározó alakja, ő térképezte fel a műfaj eredetét, és három területen is az ő nevéhez fűződnek az alapművek: ő írta a legfontosabb esszéket a totalitarizmusról, a közép-európai regionalizmusról (a *Családias Európa* negyedszázaddal előzte meg Kundera emlékezetes esszéjét), valamint a hermetikus hagyományról.

Az esszé nem sokat változott Montaigne óta, a normativitás alacsony fokán áll, meglehetősen kötetlen, ezért messzire elkerülnek az ambiciózus újítók (én legalábbis nem hallottam avantgárd esszéről). Az esszéista kerüli a gyakorlatias szakképzettség és a haszonelvűség érvrendszerét, bár a jogi végzettségű Miłosz akár társadalomtudósi karriert is befuthatott volna, sőt el is indult ebben az irányban, de gyorsan vissza is fordult, mert nem akarta, hogy a népi demokráciák

szakértőjének vagy kremlinológusnak tartásuk. Nem agitál, kényelmes tempóban, szeszélyes kitérőkkel vázolja fel a gondolatmenetét; szórakoztató és mérsékelt, idegen tőle a publicisztikai hevület. A társalgás témája a kultúra területére korlátozódik, itt nincsenek felkavaró vallomások – a lengyel esszéisták nem amatőr lélekébúvárok.

Miłosz szerint a lengyel esszé forrása a keletlengyel soknyelvűség, a mai Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna területén kialakult (majd eltüntetett) sokszínű kultúra. Két nagy alapítót talált, Jerzy Stempowski és Stanisław Vincenzet; mindketten korán elsajátították a klasszikus műveltséget, de ez igen erős határvidéki regionalizmussal találkozott. Vincenz ezt a kettősséget nevezte organikus univerzalizmusnak, a toszkán dialektusból kiinduló Dante példájára hivatkozva. Esszéikben a humán műveltség a szóbeliségtől még nem teljesen elszakadt nemesi beszély meséléstechnikájával találkozik.

Kétféle Lengyelország létezett a történelemben. A Piastok középkori országa etnikailag és kulturálisan is homogén volt, akárcsak a II. világháborús pusztítás után létrejött népköztársaság. De a középkor alkonyán kialakult a sokkal gazdagabb kultúrájú Jagelló-Lengyelország, amely évszázadokon át virágzott, majd hosszú haldoklás után a 20. század közepén tűnt el a színről – emléke azonban tovább él a keletlengyel esszéisták műveiben. Mintha a lengyel esszéiskola a rég nem létező lengyel–litván közös állam utolsó nagy kulturális teljesítménye lenne. Nyilvánvalóan folytathatatlan, mert már évtizedek óta hiányoznak az olyan személyiségek, akik ilyen szabadon közlekednek a különböző kultúrák között.

Végül néhány szó *A rabul ejtett értelem*ről. Czesław Miłosz 1951 elején kért politikai menedékjogot Franciaországban, és új emigránsként kötelességének érezte, hogy bemutassa a világnak a szovjet megszállás alá került Közép-Európában végbemenő folyamatokat. Nem a kommunista utópia természetéről vagy a szovjet lágerrendszerről ír, hanem azt mutatja be lengyel és balti példákon, hogyan fosztják meg identitásuktól a közép-európai országokat. Ha van olyan téma, amely közvetlenül érinti Magyarországot, s egyben világpolitikai jelentőségű is, akkor ez az. De ahhoz képest, hogy hány magyar értelmiségi siránkozott már azért, mert nem értik a történelmi helyzetét, hazánkban meglepően visszhangtalan maradt a könyv 1992-ben, az első megjelenés idején (most is az, de ez már nem meglepő).

Pedig a nyolcvanas évek közepén már megjelent szamizdatban az Andrzejskiről szóló fejezet, és elég logikusnak tűnt, hogy ezt a

vizsgálatot a magyar íróársadalmon is el kell végezni, hogy láthassuk, hogyan lett a rabságból cinkosság, majd kiváltságosság. Az íróportrék egyébként annyira modellértékűek, hogy nemcsak Jugoszláviában, hanem Indonéziában is revelációként olvasták őket. Magyarországon a nyolcvanas években erre még nem volt esély, aztán amikor megszűnt a cenzúra, nagyon gyorsan érdektelenné nyilvánították az egész témát, mert egyrészt úgymond nincs már rajta mit feldolgozni, hiszen mindent tudunk, másrészt meg nem is volt olyan rossz, nem kell dramatizálni, és főként eszünkbe ne jusson összehasonlítani a két totalitarizmust.²

Mégis van valami halvány remény arra, hogy feltámad a könyv. Lengyelországban már megtörték a tabut a poszt-kolonializmus kutatói, és váltig állítják, nem csak az íreknek lehet fogalmuk arról, hogy milyen az, amikor fehérek gyarmatosítanak fehéreket. Természetesen számtalan ellenérvet hoznak fel azok, akik az első és a harmadik világ közti kapcsolatok leírására akarják korlátozni a módszert. Némelyik teljesen nevetséges, Edward W. Said például döntő jelentőséget tulajdonít annak, hogy Oroszországot nem választja el tenger a meghódított területektől. Az már komolyabb, és a piliscsabai Miłosz-konferencián is előhozakodtak vele, hogy az angol gyarmatosító nemcsak az erejével, hanem a kultúrájával is rettenetesen tud imponálni, és ezzel elviselhetetlen komplexusokat alakít ki az alárendeltekben. Az oroszokra aligha lehet ilyen panasz. De miért jó nekem az, ha nem úriember igaz le?

Apropó Czesław Miłosz születésének századik évfordulója

(A szerző irodalomtörténész, műfordító, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanszékvezetője)

- 2 Pedig 1990 előtt ez még nem volt a neveltlenség netovábbja. Joszif Brodskij számára is magától értetődő volt, hogy a nemzeti szocializmus csak a nemzetközihez mérhető. *Másfél szoba* című esszéjében 1985-ben leírja egy gyerekkori emlékét. Megkérdezte az apját: „Melyik koncentrációs tábor a rosszabb, a nácié vagy a miénk?” A válasz így hangzik: „Inkább gyorsan elégek egy kemencében, mint hogy hosszú kínlás után fokozatosan ébredjek rá, mire megy ki az egész” (Joszif Brodskij, *Gyűjtőknek való. Esszék*, ford. ERDÉLYI Annamária és mások, Európa, Budapest, 1998, 170–171).